

¹⁸ Брусилов А. Мои воспоминания: Воспоминания. Мемуары / Алексей Алексеевич Брусилов. – Мн.: Харвест, 2003. – С. 206.

¹⁹ Клембовский В. Вказана праця. – С. 8-9.

²⁰ Зайончковский А. Вказана праця. – С. 461.

²¹ Керсновский А. Вказана праця. – С. 22.

²² Залесский К. Вказана праця. – С. 163, 688.

²³ Незнамов А. Вказана праця. – С. 108.

²⁴ Зайончковский А. Вказана праця. – С. 461.

²⁵ Незнамов А. Вказана праця. – С. 107.

²⁶ Залесский К. Вказана праця. – С. 619.

²⁷ Незнамов А. Вказана праця. – С. 109.

²⁸ Клембовский В. Вказана праця. – С. 11.

²⁹ Незнамов А. Вказана праця. – С. 109.

³⁰ Клембовский В. Вказана праця. – С. 11.

³¹ Зайончковский А. Вказана праця. – С. 462.

³² Керсновский А. Вказана праця. – С. 22.

³³ Незнамов А. Вказана праця. – С. 109.

³⁴ Клембовский В. Вказана праця. – С. 11.

³⁵ Зайончковский А. Вказана праця. – С. 462.

³⁶ Незнамов А. Вказана праця. – С. 109.

³⁷ Незнамов А. Вказана праця. – С. 111.

³⁸ Белькович Л. Заметки о майском прорыве 1916 года <http://www.grwar.ru/library/Mil-Collect-III/index.html>. – С. 63.

³⁹ Незнамов А. Вказана праця. – С. 111.

⁴⁰ Незнамов А. Вказана праця. – С. 112.

⁴¹ Лемке М. Вказана праця. – С. 393.

⁴² Там само. – С. 393-394.

⁴³ Клембовский В. Вказана праця. – С. 12.

⁴⁴ Лемке М. 250 дней в царской ставке 1916 / Мн.: Харвест, 2003. – С. 15.

⁴⁵ Незнамов А. Вказана праця. – С. 113-114.

⁴⁶ Клембовский В. Вказана праця. – С. 12.

⁴⁷ Зайончковский А. Вказана праця. – С. 462.

⁴⁸ Керсновский А. Вказана праця. – С. 23.

⁴⁹ Лемке М. Вказана праця. – С. 14-15.

⁵⁰ Там само. – С. 16-17.

⁵¹ Брусилов А. Вказана праця. – С. 206.

⁵² Керсновский А. Вказана праця. – С. 23.

⁵³ Там само. – С. 22.

Андрей НАУМЕНКО
(Київ)

БОЕВЫЕ ДЕЙСТВИЯ РУССКОГО ЮГО-ЗАПАДНОГО ФРОНТА В ДЕКАБРЕ 1915 – ЯНВАРЕ 1916 ГОДА

Освещается боевая деятельность русских войск Юго-Западного фронта во время попыток наступления в декабре 1915 – январе 1916 года.

Ключевые слова: Первая мировая война, Юго-Западный фронт, австро-венгерские войска, седьмая армия, корпус, дивизия, полк.

Andrii NAUMENKO
(Kyiv)

WARFARE IN DECEMBER 1915 – JANUARY 1916

Covered military activities of Russian troops of the Southwestern Front during the fighting in December 1915 – January 1916.

Keywords: World War I, Bukovina, South-Western Front, the Austro-Hungarian troops, 7th army, corps, division, regiment.

УДК 94(477.85)»1939/1945»:323.12

Олег СУРОВЦЕВ
(Чернівці)

ГОЛОКОСТ НА ТЕРЕНАХ БУКОВИНИ: РЕТРОСПЕКТИВА ПОДІЙ ТА ПИТАННЯ ЗБЕРЕЖЕННЯ ІСТОРИЧНОЇ ПАМ'ЯТІ

У статті на основі архівних матеріалів, опублікованих спогадів здійснюється ретроспективний аналіз подій та сучасних рефлексій Голокосту на теренах Буковини у роки Другої світової війни.

Ключові слова: Голокост, гетто, депортації, «авторизація», зондеркоманда, Трансністрія, юде-нрат, румунізація, примар.

Голокост на теренах Буковини (Північна Буковина та Хотинщина), який здійснювався румунською окупаційною владою у 1941–1944 рр. мав ряд особливостей та відмінних рис від геноциду євреїв на інших українських територіях в роки Другої світової війни. З-поміж них залишається недостатньо дослідженим в українській історіографії питання щодо становища чернівецького єврейства в період румунської окупації міста, зокрема той факт, що в Чернівцях вижили понад 14 тисяч євреїв; те, що переважна більшість буковинського єврейства (понад 75 тис.) була ліквідована не на території його проживання, а в ході депортації у транзитних таборах та безпосередньо у таборах і гетто Трансністрії.

Певну увагу долі буковинського єврейства в роки Другої світової війни приділяють науковці Румунії, США, Ізраїлю. Насамперед заслуговує на увагу робота генерального секретаря Асоціації (Союзу) румунських євреїв М.Карпа «Carte neagra. Suferintele evreilor din România. 1940–1944» (Чорна книга: страждання євреїв Румунії. 1940–1944)¹. Він мав не лише доступ до низки німецьких та румунських документів, але й був свідком Голокосту в Румунії в період правління І.Антонеску. У монографії доктора історії Р. Іоаніда «The Holocaust in Romania. The Destruction of Jews and Gypsies under the Antonescu Regime, 1940–1944»² («Голокост у Румунії. Знищення євреїв і циган під час режиму Антонеску. 1940–1944») значна частина матеріалу присвячена трагедії єврейського населення Буковини. Ґрунтовні праці Ж. Анчеля на високому науковому рівні розкривають сутність Голокосту в Румунії. Окремі розділи в них присвячені трагедії буковинських євреїв у роки Другої світової війни. Особливої уваги заслуговує його остання 3-томна праця «Transnistria 1941–1942. The Romanian Mass Campaigns. History and Documents Summaries» (Трансністрія 1941–1942. Румунські масові кампанії. Резюме з історії та документів), видана в Тель-Авіві у 2003 році³.

Єврейська громада Буковини, з давніх-давен співіснуючи в мирі і злагоді, ввбирала в себе частину української, польської, румунської та особливо

німецької культури і навпаки. Завдяки діловим якостям єврейських представників буковинської промислово-фінансової еліти економіка краю розвивалася досить швидкими темпами. Саме зусиллями єврейства Чернівці до 1940 р. зберегли дух і вигляд австрійського міста, залишилися одним із визначних культурних, промислових, торговельних і особливо фінансових центрів Європи. Проте перебування Північної Буковини 1918–1940 рр. в складі королівської Румунії, яка з середини 30-х років зблизилася з нацистською Німеччиною, негативно позначилося на становищі єврейської громади. З кожним роком посилювались антисемітські тенденції, і це було лише початком жакливих випробувань та страждань євреїв.

Зі встановленням радянської влади після 28 червня 1940 р. симпатизуюча частина буковинських євреїв стала активним провідником комуністичних ідей в житті. Разом з тим з перших днів радянської влади почався наступ на релігійне, громадсько-політичне та господарське життя іудеїв. Паралельно із ліквідацією приватної власності були розпущені всі політичні та громадські єврейські організації, їхні представники зазнали репресій.

З перших днів окупації в містах і селах Північної Буковини та Хотинщини румунські солдати, німецька поліція безпеки та СД (зондеркоманда 10 б), почали в широких масштабах здійснювати пограбування, приниження та вбивства єврейського населення. Незначна частина місцевого населення, скориставшись ситуацією, розпочала організацію бандитських формувань, які з власної ініціативи винищували та грабували єврейське населення. Так, в Садгорі вчитель В. Русу проголосив себе начальником поліції та сформував загін антисемітськи налаштованих громил. З його ініціативи понад 100 євреїв з Рогізни та Садгори були вбиті впродовж 5–6 липня⁴. Лише в липні–вересні 1941 р. на теренах краю було вбито та закатовано понад 12 тис. євреїв⁵. Вбивства єврейського населення Буковини відбувались в основному хаотично, безконтрольно. Оськажені від ненависті, румунські окупанти знищували всіх, не жаліючи жінок, дітей, людей похилого віку. Однак румунська влада призупинила ці процеси й розпочала концентрацію єврейського населення в тимчасові гетто для подальшої депортації людей на територію Трансїїї. Гетто та перевалочні табори були влаштовані в Чернівцях (найбільше гетто), Хотині, Сторожинці, Сокирянах, Вашківцях та в інших населених пунктах.

У Чернівцях, окрім плюндрування і масових вбивств єврейського населення, було спалено велику синагогу «Темпль». Євреїв свавільно виселяли з помешкань, грабували, калічили. Румунські війська та війська німецького гестапо без розбору розстрілювали людей, багатьох було депортовано на примусові роботи. Євреям було заборонено з'являтися в місті після 14.00, а з серпня 1941 р. для єв-

рейського населення стало обов'язковим носити на одязі жовту зірку⁶.

Злочини проти буковинського єврейства здійснювались військовою та цивільною владою Румунії на чолі з І. Антонеску. В жодній країні, окрім гітлерівської Німеччини, знищення євреїв не сягнуло таких масштабів, як в Румунії. Керівництво Румунії в липні–вересні 1941 р. руками солдатів, жандармів та частини місцевого населення намагалося швидко розправитись з буковинськими євреями, вважаючи їх носіями комуністичних ідей, прихильниками Радянського Союзу, ворогами румунської нації, причому вирішальним у цих подіях став географічний або територіальний принцип. Аналогічну політику у вирішенні «єврейського питання» у 1941 р. здійснювала Угорщина в Югославії (Банат), Німеччина в Україні (Камянець-Подільський), в 1943 р. Болгарія в Тракії та Македонії. Ці країни поспішали ліквідувати єврейське населення на тих територіях, на які претендували ворожі держави. Після воєнних поразок наприкінці 1942 р. Румунія зупинила масове знищення євреїв, що дозволило зберегти життя приблизно 25 тис. буковинців.

Захоплюючи Північну Буковину, керівництво Румунії на чолі з генералом І. Антонеску, як союзник гітлерівської Німеччини, мало заздалегідь розроблений план вирішення «єврейського питання» в краї. Однією з його складових був намір використовувати буковинських євреїв на примусових роботах на користь румунської держави та для підтримання економічної стабільності на окупованій території. Вже 30 липня 1941 р. генерал-губернатор Буковини Корнелій Калотеску видав наказ № 1307⁷, який містив заходи щодо організації та регламентації примусових робіт для єврейського населення. Для чернівецьких єврейських робітників був встановлений робочий режим з 8.00 до 12.00 та з 15.00 до 19.00, щодня вранці та після обіду проводилась перевірка присутніх на робочих місцях. Окрім того, Рекрутський відділ вповноважував власників підприємств, майстерень, магазинів вживати заходів та повідомляти відповідні органи в разі відсутності або інертності євреїв на роботі, пропаганди ними «руйнівних ідей», що передбачало для цих людей негайну депортацію. Євреїв направляли на примусові роботи в директорати, адміністративні органи повітів, претур, волостей, до військових і жандармських установ, навчальних, лікувальних закладів, на державні чи приватні транспортні, промислові підприємства й в різні ремісничі майстерні. Буковинські євреї працювали навіть водіями в німецькому консульстві в м. Чернівці⁸. Для проведення жорсткої регламентації життя і роботи євреїв окупаційна влада створила в Північній Буковині та Хотинщині до кінця 1941 року приблизно т.зв. 20 юденратів (єврейські ради), які склались з 5–12 осіб⁹.

Історія буковинського єврейства у роки Голокосту спростовує один із найрозповсюджених мі-

фів про Голокост, що нібито тисячі євреїв покійно йшли на смерть. Наприклад, у Чернівцях існувала антинацистська організація, яка підтримувала тісний зв'язок з радянським підпіллям. Вона почала діяти вже у перші дні після вступу в місто німецько-румунських військ і не припиняла своєї боротьби до березня 1944 р. Створили її та першими керівниками були Мартін Батеро, Янош Дейч і Леон Рейтер. За документами, список членів організації нараховував 147 осіб¹⁰.

Славу чернівецького «Валенберга» здобув адвокат Гжегош Шимонович, поляк за походженням, який очолив чілійське консульське відділення в Чернівцях. Більше року він видавав євреям чілійські паспорти і допомагав виїхати за кордон (цим скористались понад 500 євреїв, переважно біженців із Польщі)¹¹.

Показовою є діяльність Адольфа Гершмана, – «президента» єврейської общини гетто Жмеринки. Він був юристом, випускником Віденського університету, якого було депортовано з Чернівців. Особисті зв'язки з румунською владою та талант керівника дозволили А. Гершману зберегти життя більше восьми тисячам в'язнів та забезпечити їм терпиме існування. Героїчні, мужні вчинки здійснював чернівецький адвокат Соломон Шренцель, який для спасіння буковинців організував єврейську общину в таборі м. Бершадь, яка намагалась допомогти усім депортованим. Гідна уваги також діяльність лікаря Йосифа Зільбера, який народився на Кіцманщині і був депортований в Трансністрію, де став відомим у таборі м. Копайгород Вінницької області як безвідмовний лікар¹².

Проаналізувавши накази Іона Антонеску, рішення Ради міністрів, розпорядження військової та цивільної влади на Буковині, можна виокремити такі основні причини депортації буковинського єврейства: це була одна з основних складових плану вирішення «єврейського питання» в Румунії; в документах завжди фігурує теза «для етнічного очищення Північної Буковини від єврейсько-комуністичного режиму», тобто ідеологічно нав'язувалось, що єврейство підтримує ворога – радянську владу; для витіснення єврейського населення з громадсько-політичного, економічного життя краю. В Північній Буковині та Хотинщині були утворені лише транзитні гетто для євреїв, яких депортували в Трансністрію.

13 липня 1941 року розпочалась перша хвиля депортації буковинських євреїв, що охопила територію Сокирянського та Кельменецького районів. З 11 жовтня до середини листопада 1941 р. в рамках другої хвилі за Дністер було депортовано більше 55 тис. євреїв краю, в тому числі понад 28 тисяч – з Чернівців та декілька тисяч буковинців з табору Вертюжани. У червні-вересні 1942 року відбувалася третя хвиля депортації, що зачепила в основному чернівецьких євреїв. Тоді у Трансністрію було депортовано 4790 євреїв¹³. Згідно з проведеними ав-

тором підрахунками, з Північної Буковини та Хотинщини у Трансністрію впродовж 1941–1942 рр. було депортовано майже 75 тис. євреїв.

Депортовані буковинські євреї, що зуміли пережити зиму 1941–1942 рр. у подальшому досить швидко адаптувались до трансністрійських умов і використали знання румунської мови щоб налагодити контакти з румунською військовою владою. Буковинським євреям, що не втратили зв'язок із обшинним життям та не зазнали тотальної радянзації, які мали можливість через хабарі отримувати допомогу від родичів у Чернівцях, вдалося в трансністрійських таборах об'єднати приречених людей, організувати більш-менш пристойне існування та систему взаємодопомоги, створити ніби державу в державі. Внаслідок стрімкого наступу радянських військ і відповідно швидкого відступу румунських, останні не зуміли реалізувати свої плани щодо «остаточного вирішення» єврейського питання у Трансністрії. До Чернівецької області залишки колись могутнього єврейства (за нашими підрахунками понад 10 тисяч) добирались по-різному: потягом, автомашиною чи на бронетехніці, підводами небайдужих селян або просто пішки.

Як відомо, після війни головною проблемою для сталінського керівництва в Західній Україні стала боротьба проти ОУН та УПА, яка тривала до середини 50-х років, і яка подекуди примушувала радянську владу розглядати українське населення як нелояльне до неї. Щодо єврейства, то, враховуючи величезні жертви від рук нацистів та їх пособників, серед яких була й частина місцевого населення, його лояльність до радянської влади, здавалося б, не мала піддаватися сумніву. Проте у ставленні до буковинських євреїв місцева радянська влада від початку виявила певну упередженість.

На відміну від центральних, східних районів України, де в цей час уже доволі виразно проявилась негласна заборона на повернення єврейства з евакуації, в Північній Буковині цьому не перешкоджали, але негативні тенденції вже простежувались. Одним з найважливіших заходів радянської влади на західноукраїнських землях, спрямованих на використання місцевого населення для досягнення військових, економічних та політичних завдань, стало проведення масової, а точніше тотальної військової та трудової мобілізації. Буковинські євреї не стали винятком. Чимало буковинських євреїв переходило під час проведення радянських мобілізацій. Частина врятованого буковинського єврейства, пам'ятаючи події 1940 року, швидко розчарувалась у комунізмі, в соціалістичному «справедливому» ладі радянського зразка. Аналізуючи спогади, слід зазначити, що євреї досить часто дорікали радянській владі, що вона відмовилася визнати їхній особливий статус як жертв геноциду й прагне активно використовувати їх на фронті. За таких умов думка про еміграцію охоплювала все ширші кола буковинського єврейства. У 1944–1946 рр. в Румунію виїха-

ли 22307 осіб, в тому числі 7133 чоловіки, 10072 жінки, 5102 дитини, більшість з яких становили євреї¹⁴. Єврейське населення Північної Буковини, що емігрувало до Румунії, досить швидко покинуло її в рамках операції «Бріха».

Доля буковинських євреїв до, у роки та після Другої світової війни досить переконливо простежується через призму спогадів. Фонд візуальної історії Шоа – Фонд Стівена Спілберга – зібрав понад 50 тис. свідчень очевидців, з яких майже 2 тис. належать буковинським євреям, що пережили Голокост¹⁵. Перебуваючи у США і працюючи у Меморіальному музеї Голокосту у м. Вашингтон у 2008 р., автор отримав можливість прослухати та проаналізувати декілька десятків відео інтерв'ю, які, на наш погляд, є найбільш вдалими та інформативними для глибшого розуміння подій Голокосту у Північній Буковині та Хотинщині у 1941–1944 рр.. Опрацьовуючи спогади, нами було виявлено цікаву тенденцію – майже половина виявлених респондентів вказали, що вони буковинські євреї, проте насправді вони народились на радянській території, яка у роки війни називалась Трансністрія, зокрема у сучасній Вінницькій та Одеській областях. Таку ситуацію можливо пояснити тим, що значна частина подільських євреїв після 1944 р. масово почали переселятись до Північної Буковини, розуміючи, що прикордонна область дає більші можливості мігрувати на Захід аби краще влаштувати своє життя. Цей факт також є додатковим доказом того, що з таборів Трансністрії саме буковинських євреїв повернулось не більше 10 тис.

Також важливим джерелом є мемуари, опубліковані Чернівецьким товариством єврейської культури ім. Е.Штейнбарга протягом 1991–1996 рр. у 5-ох випусках «Вісника» (свідчення в'язнів фашистських таборів-гетто)¹⁶. Частина спогадів, зібраних Чернівецьким товариством єврейської культури ім. Е.Штейнбарга, була перевидана Є.Фінкель та М.Вінклером німецькою мовою в 2005 році у Відні¹⁷. На наш погляд, досить вдалою стала публікація свідчень буковинців, які пережили Голокост, під назвою «Колись Чернівці були гебрейським містом»¹⁸. Ці спогади були зібрані влітку 1996 р. на Буковині студентами інституту Східної Європи та Вільного університету в Берліні. Інтерв'ю записувалися на аудіокасети, а згодом перетворювалися на оповідні тексти.

Таким чином, свідчення тих, хто пережив Голокост, дають змогу зазирнути у такі сфери життя буковинського єврейства до, під час та після Другої світової війни, які неспроможна висвітлити офіційна історіографія. Значна частина спогадів буковинського єврейства опублікована за кордоном німецькою, англійською, румунською мовою або на івриті, що робить їх недоступними для широкого використання та дослідження в Україні. Спогади буковинських євреїв за змістом та цінністю є неоднорідними і значно різняться в залежності

від соціального походження людини, мовного середовища, рівня освіти, майнового становища та від багатьох суб'єктивних факторів у житті кожного окремо взятого респондента.

Нерідко архівні джерела спростовують усталені стереотипи щодо подій, оцінок діяльності окремих людей у роки Голокосту. Не є винятком і події довкола чернівецького єврейства у 1941–1944 рр. Фактично дозволи на право залишитись у Чернівцях, так звані «авторизації», в багатьох випадках видавались за значні суми грошей, через хабарі. Цікаві подробиці процесу видання «авторизацій» та інших дозвільних документів, що давали право залишитись на Буковині, містить рапорт комісії від 5 лютого 1942 р., що була створена для розслідування обставин утворення гетто та здійснення депортації з Чернівців у жовтні–листопаді 1941 р.¹⁹

З цього джерела дізнаємось, що станом на 23 жовтня 1941 р. у Чернівцях та Чернівецькому повіті залишалось понад 10 тисяч євреїв, які були звільнені від геттоїзації та депортації²⁰. Більшість з них володіли документами з підписами вищого керівництва, але досить часто без вказування конкретних прізвищ власників цих документів, тому використовувались багатьма людьми. Частина євреїв мала декілька «авторизацій», а заможне єврейство залишалось перебувати у кращих умовах, аніж румуни.

Звинувачення у хабарництві та допомозі єврейському населенню було висунуто примарю Т.Поповичу, секретарю примарії К.Бучевському, майору М.Ілієску, командирі 1 жандармського батальйону майору та керівнику гетто Н.Якубеску, офіцерам Д.Гунгуляку, Ж.Поповичу (брат Т.Поповича), голові директорату румунізації В.Павелеску, декільком адвокатам та священикам²¹.

З анонімних повідомлень дізнаємось, що примар Т. Попович спекулював «авторизаціями», беручи хабарі у розмірі від 40 до 100 тисяч лей з родини. Наприклад, за «авторизацією» для Генріха Гольдмана примар отримав хабар у 50 тис. лей і подарунок – швейцарський годинник «Доха»²². Також комісією були зафіксовані факти звільнення євреїв з гетто за усним дозволом Т.Поповича («pentru Dl. Primar»).

Щодо К.Бучевського, то комісія збрала інформацію, що він декілька разів вивозив євреїв з гетто на власному авто, допоміг отримати авторизацію родинам Арнольд, Мельцер, Кніпель, Дехтяр та іншим, а також звільняв євреїв від депортації навіть на вокзалі під час відправлення потягу²³.

Найбільший хабар, за даними комісії 2 млн. лей і коштовне кольє, отримав представник військової влади на Буковині майор М.Ілієску за «авторизацією» для єврея Й.Вебера, що очолював оркестр в готелі «Чорний орел» і згадується як багата, впливова людина (Kahan). Для порівняння, майор Н.Якубеску отримував за звільнення від депортації 15–20 тис. лей за кожного члена родини²⁴. У

хабарництві були запідозрені також підлеглі майора Н.Якубеску: майор Геманару, капітан Андриєнку, лейтенант Кривяну.

Комісією також було встановлено, що адвокат І.Віленку та Ж.Попович видавали «авторизації» для євреїв, що були у списках сигуранци як «небезпечні» для Румунії. Зокрема, Соломон Віртнер працював у 1940 р. у їдальні радянської військової частини, Г.Мендель був контрабандистом, С.Вітнер та Л. Корнер виготовляли фальшиві документи. Про голову департаменту румунізації В.Павелеску комісія дізналась, що він отримав від єврея на прізвище Тутман 250 тис. лей за звільнення з гетто та подальшої депортації у Транснестрію²⁵.

До того ж непоодинокі були випадки, коли священники видавали євреям за певні суми грошей сертифікати про хрещення, що давало надію для людей уникнути переслідувань. Зокрема, Сильвестр Пігуляк із Звенячина видав чернівецьким євреям 600 таких сертифікатів, беручи за кожен 15–20 тис. лей. Священик греко-католицької церкви у Боянах на прізвище Бубук у такий спосіб видав єврейському населенню 250 сертифікатів про хрещення. Також комісія володіла інформацією про підроблені сертифікати євангелістського священника Шнапа та римо-католицького на прізвище Новакій, які видали євреям відповідно 200 і 50 документів про зміну віросповідання²⁶.

Люди, які не володіли достатніми коштами, не могли отримати дозвіл, навіть якщо вони за професією чи іншою умовою підпадали під інструкцію. Особи, які отримали дозвіл на проживання у Чернівцях, повинні були розлучитись із своєю сім'єю, дітьми, жінкою, батьками, оскільки дозвіл не розповсюджувався на них. Більшість з них поступово до середини листопада 1941 р. були депортовані.

Отже, буковинська єврейська громада в період німецько-румунської окупації краю зазнала жорстоких страждань та випробувань, величезних людських та матеріальних втрат, що суттєво підірвало соціальні, економічні, культурні позиції єврейського населення в Чернівецькій області. Фактично змінилось соціокультурне обличчя Чернівців та Буковини, цілі покоління буковинських євреїв були стерті з історичної пам'яті, назавжди зникли у п'ятні історії.

¹ Carp M. Carteneagra. Suferintele evreilor din România. 1940-1944. – București, 1946-1948, vol. I-III.

² Radu I. The Holocaust in Romania: the Destruction of Jews and Gypsies under the Antonescu Regime, 1940-1944. – Chicago: Ivan R. Dee, 2000. – 352 p.

³ Ancel J. Transnistria 1941-1942. The Romanian Mass Campaigns. History and Documents Summaries. Vol. 1-3. – Tel Aviv, University, 2003

⁴ Там само, Vol. 3, p. 104.

⁵ Державний архів Російської Федерації (ДАРФ). – Ф Р-7021. – Спр. 125. – Арк. 12.

⁶ Державний архів Чернівецької області (ДАЧО). – Ф 307. – Оп. 1. – Спр. 2952. – Арк. 1.

⁷ ДАЧО. – Ф 307. – Оп. 1. – Спр. 2426. – Арк. 2.

⁸ ДАЧО. – Ф 307. – Оп. 3. – Спр. 39. – Арк. 1-7.

⁹ Хонігсман Я. Катастрофа євреїв Західної України. – Львов, 1998. – С. 114.

¹⁰ Черновицкое общество еврейской культуры им. Е.Штейнбарга. Вестник. Люди остаются людьми. Свидетельства узников фашистских лагерей-гетто / под ред. Е.М. Финкель, П.В. Рыхло. – Черновцы, 1996. – Вып. 5. – С. 12-21.

¹¹ ДАЧО. – Ф 307. – Оп.3. – Спр. 10. – Арк. 257.

¹² Черновицкое общество еврейской культуры им. Е.Штейнбарга... – Вып. 5.

¹³ ДАЧО. – Ф 307. – Оп. 1. – Спр. 244. – Арк. 1-4.

¹⁴ ЦДАГО України. – Ф 1. – Спр. 2620. – Арк. 18.

¹⁵ USC Shoah Foundation Institute – <http://vha.usc.edu>

¹⁶ Черновицкое общество еврейской культуры им. Е.Штейнбарга... – Вып.1-5.

¹⁷ Finkel J., Winkler M. Judenaus Czernowitz Ghetto, Deportation, Vernichtung 1941-1944. Überlebendeberichten (Aus dem Russischen von Kateryna Stetsevychn). – Wiehn, 2005. – 142 S.

¹⁸ Колись Чернівці були гебрейським містом... Свідчення очевидців / Переклад Петра Рикла. – Чернівці: Молодий буковинець, 1998. – 232 с.

¹⁹ USHMM, RG-25.004M, Romanian Information Service-Bucharest (SRI) records. – reel 14, – p. 5.

²⁰ Там само. – Р. 31.

²¹ Там само. – Р. 40.

²² Там само. – Р. 48.

²³ Там само. – Р. 4, 45.

²⁴ Там само. – Р. 44.

²⁵ Там само. – Р. 27, 31.

²⁶ Там само. – Р. 47-53.

Олег СУРОВЦЕВ
(Черновцы)

ХОЛОКОСТ НА ТЕРИТОРИИ БУКОВИНЫ: РЕТРОСПЕКТИВА СОБЫТИЙ И ВОПРОС СОХРАНЕНИЯ ИСТОРИЧЕСКОЙ ПАМЯТИ

В статье на основании архивных источников, опубликованных воспоминаний проведен ретроспективный анализ событий и современных рефлексий касательно Холокоста на территории Буковины в годы Второй мировой войны.

Ключевые слова: Холокост, гетто, депортации, «авторизация», зондеркоманда, Транснистрия, юденрат, румынизация.

Oleg SUROVTSEV
(Chernivtsi)

THE HOLOCAUST IN BUCOVINA: RETROSPECTIVE OF THE EVENTS AND THE ISSUE OF PRESERVATION OF HISTORICAL MEMORY

In the article on the basis of archival materials, publication of memories performed a retrospective analysis of events and contemporary reflections on the Holocaust on the territory of Bukovina during the Second World War.

Keywords: Holocaust, ghettos, deportation, «authorization» Sonderkommando, Transnistria, judenrat, Rumanization.